DE OUDE MAGNUS EN FREEK DE JONGE. DIEPGRAVENDE SPREKERS.

Magnuslezing 2016

Magnuslezing 2016

DE OUDE MAGNUS EN FREEK DE JONGE. DIEPGRAVENDE SPREKERS.

Drs. Pieter den Hengst

Freek de Jonge

De Magnuslezing is een gezamenlijk initiatief van de Vereniging Historisch Anloo, Stichting Rondom Magnus, de Stichting Vrienden van de Magnuskerk en de Protestantse Gemeente Anloo-Zuidlaren

VOORWOORD

De Magnuskerk in Anloo is met grote waarschijnlijk de oudste kerk van Drente, en door zijn ouderdom, van het *Lantschap Drenthe.* Eigenlijk is het de Sint Magnuskerk, maar sinds de reformatie zijn de heiligen in principe in de ban gedaan, maar we hebben in het protestantse deel van Nederland toch nog twee 'Sinten' overgehouden, Sint Maarten en Sint Nicolaas. De inwoners van Anloo hebben bijna zonder uitzondering een sterke emotionele band met de kerk. En het wekt natuurlijk grote verbazing, dat deze inwoners, waaronder zich zo weinig kerkgangers bevinden, toch het gevoel delen: '..die kerk is van ons'. Dat gebouw is ons Anlooërs aan het hart gebakken en maakt daardoor onderdeel uit van onze dorpstrots. Datgene wat één van de bindende factoren vormt in een kleine, veranderende samenleving. En de gehele dorps-gemeenschap is bereid om de handen uit de mouwen te steken om enerzijds geld te genereren voor de instandhouding van het gebouw, zoals bv. de jaarlijkse Etstoel Anloo; of anderzijds hand- en spandiensten te verlenen bij de openstelling van de kerk, door op te treden als suppoost en/of rondleider en gids. Een ander belangrijk evenement dat de kerk in het centrum van de aandacht plaatst, is de jaarlijkse Magnuslezing; georganiseerd door een nauwe samenwerking van de kerkgemeente, de Stichting Vrienden van de Magnuskerk en de Vereniging Historisch Anloo.

Over de lange geschiedenis van de Magnuskerk valt heel veel te vertellen, ondanks het feit dat we zo erg veel niet weten. Iedereen kent het kenmerkende torentje van de kerk, met zijn trapgevel en zijn spitse dakruiter. Weinigen zullen weten dat de dakruiter pas in 1857 is geplaatst en dat de historische vervalsing van de trapgevel pas in 1894 is aangebracht. De van oorsprong romaanse vensters zijn eertijds vervangen door gotische, omdat die kennelijk mooier of praktischer

werden gevonden, en later weer tot romaanse vensters 'terug-gerestaureerd'. Dat is te herleiden uit historische geschreven bronnen, tekeningen en foto's.
Maar wat weten we van deze mooie kerk uit de tijd dat er geen afbeeldingen, foto's of documenten van dit gebouw te vinden zijn? Daarover gaat dit jaar het eerste deel van de Magnuslezing.
In de beginjaren van de Tweede Wereldoorlog, tussen 1941 en 1944, heeft een grote restauratie van de Magnuskerk plaatsgevonden onder leiding van Wobbe Alkema, een kunstenaar, die eerst een opleiding had gevolgd tot meubelmaker, maar zich bekeerde tot het tekenen en schilderen. Hij was zelfs enige tijd lid van de vereniging van kunstschilders De Ploeg. De archeologische verantwoordelijkheid voor het werk was in handen van professor Van Giffen; zijn bevindingen en aantekeningen zijn echter nooit grondig uitgewerkt. En vanavond zal de archeoloog Pieter den Hengst een samenvatting geven wat er bekend verondersteld kan worden onder de titel: 'De vroegste geschiedenis van de Magnuskerk'. We zullen dus verrast worden door heel veel nieuwe informatie, waarvan een deel wetenschappelijk is geaccepteerd en misschien pas later door voortschrijdend inzicht zal veranderen. Maar ook door veronderstellingen en aannames waarover nog volop discussie is.

Terwijl de inhoud van het eerste deel van de Magnuslezing voor de organisatoren al vast stond, zal het tweede deel voor ons allemaal een verrassing zijn. Want wie kan het tweede deel van de Magnuslezing 2016 in deze fantastische kerk beter voor zijn rekening nemen dan Freek de Jonge, zelf zoon van een dominee? Iemand die al vroeg geobsedeerd raakte door de macht van het woord, zoals zijn gedicht 'Vaders stem', op bladzijde 26, illustreert.

Anloo, november 2016

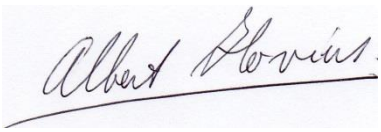

.

INHOUD

Voorwoord

Albert Hovius, voorzitter Historisch Anloo

De vroege geschiedenis van de Magnuskerk – en de herontdekking van de grafkelder

Drs. Pieter den Hengst, archeoloog

Freek met koor in het koor

Freek de Jonge

DE VROEGE GESCHIEDENIS VAN DE MAGNUSKERK – EN DE HERONTDEKKING VAN DE GRAFKELDER

Drs. Pieter den Hengst

De opgraving van 1942

Op 16 maart 1942 - terwijl de Tweede Wereldoorlog in alle hevigheid woedde - begon in betrekkelijke rust de archeologische opgraving in de Magnuskerk van Anloo. Het onderzoek was mogelijk omdat de kerk in die jaren gerestaureerd werd. In de eerste fase die in 1936 begon, was het koor al onder handen genomen, maar hierbij is helaas geen archeologisch onderzoek uitgevoerd. Dit was wel het geval bij de restauratie van het schip tussen 1941 en 1944. Gedurende die gehele periode was W.H. Alkema opzichter bij de werkzaamheden. Deze Wobbe Alkema was niet de eerste de beste: hij was een bekende kunstschilder en korte tijd lid van de Groninger Kunstkring De Ploeg. Door zijn kunstzinnige achtergrond had Alkema een meer dan beroepsmatige belangstelling voor restauratiewerk en archeologie. Dit blijkt uit zijn restauratiedagboek, een belangrijke bron voor bouwhistorische en archeologische informatie.

Het archeologisch onderzoek dat een kleine vijf weken duurde stond onder supervisie van de bekende Prof. Dr. A.E. van Giffen, toen directeur van het Biologisch Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen (BAI). De dagelijkse leiding had zijn assistent Dr. H. Brunsting, later hoogleraar aan de VU in Amsterdam.

Tussen opzichter Alkema en de archeologische onderzoekers waren er regelmatig fricties. Toen het graafwerk te dicht in de buurt van de

kerkmuur kwam en dit de muur dreigde te ondermijnen, verbood Alkema het om hier mee door te gaan; dit leidde tot een stevige aanvaring met Van Giffen. Alkema beschuldigde de archeologen van 'onvoldoende of onjuiste leiding' terwijl Van Giffen Alkema een 'arrogante houding ten aanzien van onze hulpverlening' verweet. Desalniettemin vorderde het archeologisch onderzoek gestaag. Het restauratiewerk zelf werd afgebroken op 30 september 1944; de toren was nog 'dakloos' en stond bloot aan weer en wind. Alkema besluit zijn dagboek met de foto van het haantje van de toren, dat dan nog op de grond ligt, met het onderschrift: Eén die op eerherstel wacht.

Figuur 1. Een beeld van de opgraving in 1942. Op de voorgrond zijn de sporen uit de Romeinse tijd te zien. De lagen in de steile wand zijn kerkvloeren van leem. Foto Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.

Van Giffen ging aanvankelijk rigoureus te werk. In vier dagen tijd liet hij een groot deel van de noordelijke helft weggraven en over dit gedeelte is er dan ook weinig informatie. Mogelijk kwam deze aanpak omdat de archeologen de hete adem van de Alkema voortdurend in de nek voelden. Daarna werd er gelukkig nauwkeuriger te werk gegaan. Gedurende de ruim 20 dagen dat het onderzoek duurde, bezocht Van Giffen vijf maal de locatie en dat steeds maar voor een paar uur. Zijn assistent Brunsting was er vaker maar ook lang niet altijd. Dat ze toch tot scherpe waarnemingen konden komen zal wel te danken zijn aan de kwaliteit van hun ervaren veldmedewerkers.

Een boerenerf in de Romeinse tijd

Hoewel we natuurlijk vooral geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van de kerk, is het fascinerend om te weten dat er op de plaats van de kerk al bewoning was in de Romeinse tijd. Uit het onderzoek bleek dat deze bewoning duurde van omstreeks het midden van de 3de eeuw na Chr. tot het midden van de 5de eeuw. Onder de kerk vinden we de sporen van een boerenerf met erfafscheidingen en de paalkuilen van gebouwen. Deze sporen worden midden in een donkere laag gevonden; daarom is het waarschijnlijk dat de nederzetting op een akker werd gebouwd. Nadat de bewoners na ongeveer twee eeuwen naar een andere plek verhuisden, werd de locatie weer overploegd. Dit is het bekende patroon van een boerennederzetting die 'zich verplaatst' waarbij akkers tijdelijk als erf worden gebruikt. Sporen die zouden wijzen op een ritueel gebruik van de locatie zijn niet aangetroffen. Na de bewoning in de Romeinse tijd was het enkele eeuwen stil op de plek van de kerk van Anloo. Als er al menselijke activiteit was in de 6e tot 8e eeuw, dan heeft dat geen archeologische sporen achtergelaten.

De houten kerken

Tegen het einde van de 8e eeuw werd Drenthe ingelijfd in het Frankische rijk. Dan begint voor de bevolking de geleidelijke overgang naar het christendom. Kort na de Frankische inlijving zijn in Drenthe de eerste kerken gebouwd. De stichting van de eerste kerk in Anloo is niet nauwkeurig te dateren, maar aannemelijk is dat dit in de 9e eeuw

Figuur 2. Een foto langs de zuidwand van het schip (1942). De grootste keien zijn stiepen waarop houten kerken stonden. Fotograaf onbekend, collectie Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.

gebeurde. Binnen de muren van het huidige schip worden de sporen van houten gebouwen gevonden. Omdat zij dezelfde oriëntatie als de huidige kerk hebben, wordt aangenomen dat het de sporen van kerkgebouwen zijn.

Voor de constructie van de eerste houten kerken werden palen in de grond ingegraven. Drie paren paalkuilen in de zuidoosthoek vormen de sporen van een gebouw dat misschien de *eerste* houten kerk was. De plaats van de paalkuilen wijkt wat af van de positie van de latere sporen, hetgeen de vraag oproept of we hier wel met een kerkgebouw van doen hebben. Het spoor van de *tweede* houten kerk wordt gevormd door een rij van zes rechthoekige paalkuilen vlak langs de zuidwand van de huidige kerk. Een rij van zes grote ronde paalkuilen langs de noordwand met minder duidelijke tegenhangers aan de zuidkant, vormt het spoor van de *derde* houten kerk.

Vermoedelijk in de 10e en de eerste helft van de 11e eeuw volgden drie deels op stiepen gefundeerde houten kerken elkaar op. Stiepen zijn grote veldkeien met een platte bovenkant waarop een houten constructie werd gebouwd. Omdat de palen niet in de grond stonden, hadden ze een veel langere levensduur dan ingegraven palen. De sporen van de *vierde* houten kerk bestaan uit een aaneengesloten rij stiepstenen in het zuidwesten. Hierbij hoort een lemen vloer en er zijn aanwijzingen dat dit gebouw 'drieschepig' was. Drieschepig wil zeggen dat de kerk bestond uit een hoog middenschip en twee lagere zijbeuken. Aardewerkscherven onder de lemen vloer gaven de 9e-10e eeuw als een ruwe begindatering voor dit bouwwerk. Het werd door een hevige brand werd verwoest, getuige de laag houtskool die op de vloer wordt gevonden. Van de *vijfde* houten kerk kennen we slechts vier stiepstenen en een lemen vloer met daarop twee verbrande balken. Ook hier heeft het vuur dus huisgehouden, zij het minder hevig dan in zijn voorganger. De oorzaken van deze branden zijn overigens onbekend. De stenen liggen in een vierkant en vormden mogelijk de fundering van een toren. Over de vorm van deze kerk kan slechts gespeculeerd worden.

De *zesde* houten kerk was voor een groot deel gefundeerd op stiepstenen die in rijen langs de noord- en zuidwand lagen. Ook bij deze kerk hoorde een lemen vloer en zijn er aanwijzingen voor drieschepigheid. Aardewerkscherven uit de 10de-11de eeuw op de vloer geven het bouwwerk een ruwe datering. Deze laatste houten kerk brandde niet af maar werd vervangen door een tufstenen kerk, getuige de resten tufsteen en specie op de vloer. Kennelijk was dit het afval dat geproduceerd werd bij de bouw van deze kerk.

De houten kerken laten zich niet goed dateren; twee radioactieve ouderdomsdateringen met de ^{14}C-methode gaven resultaten die in strijd met elkaar waren. Een benadering is om terug te redeneren vanaf de tufstenen kerk die mogelijk gebouwd is in de tweede helft van de 11e eeuw (zie hierna). Hieraan vooraf gingen de drie houten kerken met een fundering geheel of gedeeltelijk van stiepstenen, en twee of drie kerken met ingegraven palen. Houten gebouwen met palen in de grond hebben een levensduur van 30 tot 50 jaar; gebouwen op stiepen blijven veel langer staan. Daarom wordt verondersteld dat de eerste houten kerken met ingegraven palen gebouwd zijn in de 9e eeuw, terwijl de drie gebouwen die (deels) een stiepstenen fundering hebben uit de 10e en de eerste helft van de 11e eeuw stammen. Overigens is het goed mogelijk dat er nog meer kerken zijn geweest die echter geen herkenbare sporen hebben achter gelaten.

De stenen kerk

Zoals gezegd werd de laatste houten kerk in Anloo vroegtijdig afgebroken en vervangen door een kostbaar tufstenen gebouw. Dit verraadt de arm van een machtig heer en het is vooral de bisschop van Utrecht die hiervoor in aanmerking komt. Misschien was het bisschop Bernold (1027-1054) die in 1046 het graafschap Drenthe geschonken had gekregen van de Duitse keizer. In de Magnuslezing van 2014 beargumenteerde Rijntjes dat het tufstenen schip van de Magnuskerk de

kenmerken vertoont van andere kerken - drie in de stad Utrecht en verder in Deventer en Emmerik - die door deze bisschop gebouwd zijn. Mogelijk wilde hij zijn nieuwe positie als heer van Drenthe kenbaar maken met de bouw van een tufstenen kerk in Anloo. Bernoldkerken hebben meestal een driedelig koor. In Anloo zijn er zijaltaren met nissen aan weerszijden van het koor, deze driedeling is te interpreteren als een navolging van de grote Bernoldkerken. Dit zou betekenen dat de kerk in de tweede helft van de 11e eeuw gebouwd is. De kerk moet op dat moment dus eigendom van de bisschop zijn, maar hoe en wanneer hij dit bezit heeft verkregen is onbekend. De kerk wordt voor het eerst genoemd in een oorkonde uit 1139 en is dan eigendom van de bisschop.

De kerk behoorde tot de zogeheten *seendkerken*. Deze stonden in de hoofdplaatsen van de oerparochies en waren de oudste kerken van Drenthe. Naast Anloo stonden zij in Emmen, Rolde, Vries, Beilen en Diever. Vaak is het onzeker door wie een kerk gesticht is. De zandstenen grafplaten in de Magnuskerk die al van rond 1100 dateren, tonen aan dat er toen belangrijke personen in de parochie woonden. In de 8e en 9e eeuw was er houtskoolproductie direct ten oosten van het dorp. Deze activiteit wordt wel gezien als een aanwijzing voor het bestaan van een elite. Misschien werd de eerste houten kerk door deze elite gebouwd en was Anloo uitverkoren om de hoofdplaats van de oerparochie te worden.

Het oudste gedeelte van de huidige kerk wordt gevormd door het tufstenen schip. Bij de opgraving is de fundering op enkele plaatsen tot aan de basis blootgelegd. Hij is opgebouwd uit grote veldkeien gaat ca 1½ m diep. Op deze fundering staat de muur die een dikte heeft van ruim 1 m. Merkwaardig genoeg bestaat het onderste deel van de muur langs de gehele binnenkant van de zijwanden uit een 40 cm hoog niveau van veldkeitjes. Het keienniveau steekt boven de kerkvloer uit maar is weg gepleisterd. Omdat de pleisterlaag afbrokkelt kunnen de keitjes hier en daar gezien worden.

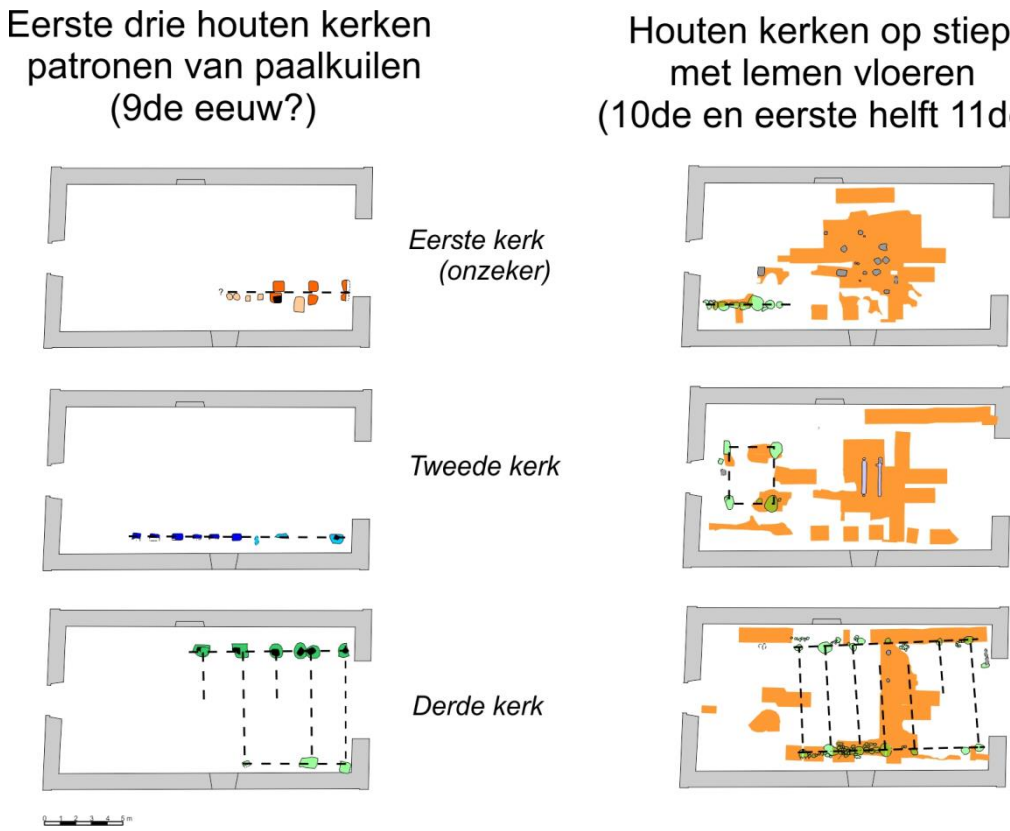

Figuur 3. Schema waarop de verschillende bouwfasen van de Magnuskerk zijn weergegeven. Tekening P. den Hengst.

en

e eeuw?)

Fasering stenen kerk

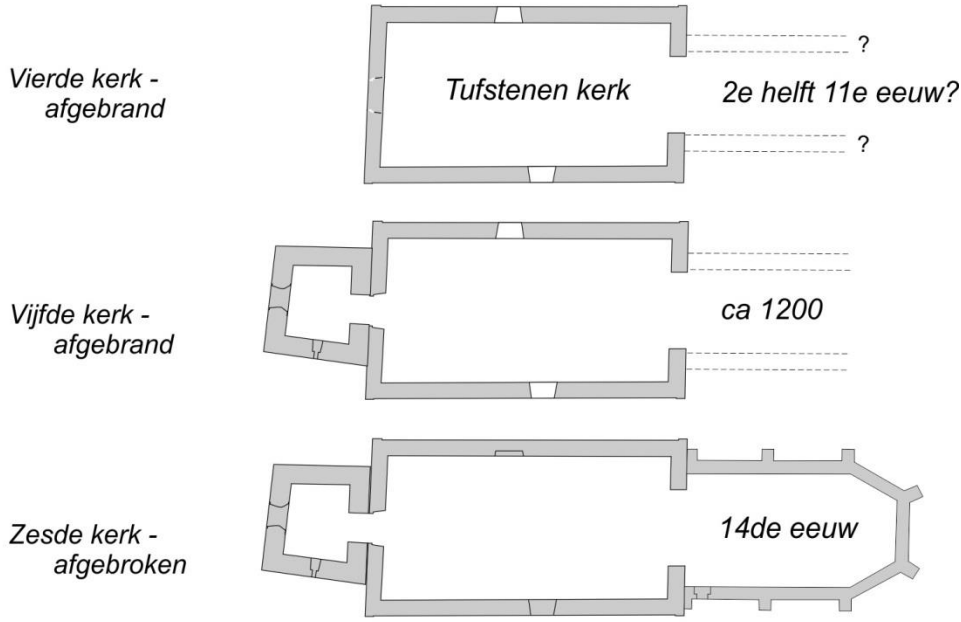

Op het muurtje van veldkeien staat de tufstenen muur die als kistwerk gebouwd is. Dat wil zeggen dat er twee 'schillen' van tufsteen zijn met daartussen een vulling van gietwerk (puin, veldkeien, mortel). De zijmuren lopen in westelijke richting af, het hoogteverschil is ongeveer 40 cm. Omdat de oostelijke en westelijke muren van het schip niet uit het lood staan was de helling blijkbaar al aanwezig toen de kerk gebouwd werd en niet het gevolg van verzakking. De eerste vloer van de tufstenen kerk was van leem. Direct daaroverheen was een vloer gelegd van ongeglazuurde plavuizen, vermoedelijk in de 13e eeuw. Op een zandlaag hierboven bevond zich een vloer van geglazuurde plavuizen die in 1942 al was verwijderd toen Van Giffen met zijn onderzoek begon.

Hoewel er in het koor geen archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden en er dus niets met zekerheid over een romaans koor gezegd kan worden, waren er toch vermoedens dat er zo'n koor geweest is. Bij het schilderen naast de triomfboog van de tronende Maria in de late 13e eeuw heeft de schilder rekening gehouden met de rand van deze boog. De triomfboog bestond dus al voordat het gotische koor in de 14e eeuw gebouwd werd en - als deze dateringen juist zijn - moet er daarom een ouder koor geweest zijn. Om na te gaan of er onder de vloer van het huidige koor inderdaad oudere, romaanse fundamenten verborgen liggen, werd in juni 2016 een onderzoek met grondradar uitgevoerd. Bij deze metingen wordt een radargolf de grond ingestuurd die reflecteert op lagen of objecten met bepaalde eigenschappen en daardoor in kaart kunnen worden gebracht. Met de gebruikte instellingen kon tot ongeveer 5 m diep in de bodem gekeken worden.

Het belangrijkste resultaat van het onderzoek was dat parallel aan de noord- en zuidwand van het koor een stenige ondergrond werd geïdentificeerd. Er zijn structuren te zien die duiden op een stapeling van grote stenen. De top bevindt zich steeds vlakbij de huidige koorwand en ze worden dieper in de richting van het midden van het koor. Deze

structuren worden door de geofysici geïnterpreteerd als funderingen en het meest voor de hand ligt, dat het hierbij gaat om het romaanse koor. Het latere gotische koor is iets buitenwaarts van het romaanse koor gebouwd, net als in de kerk van Vries bij een opgraving is gevonden. Hoe de sluiting (de oostelijke begrenzing) van het romaanse koor er uit heeft gezien bleek niet uit het onderzoek. De fundamenten hiervan liggen mogelijk onder de sluiting van het huidige koor.

De kerktoren is jonger dan het schip omdat hij grotendeels in baksteen is gebouwd, maar hij is nog wel zuiver romaans; alleen de zone rond de onderste galmgaten is van tufsteen. Vermoedelijk is hij omstreeks 1200 gebouwd. De trapgevel is niet origineel maar in 1895 aangebracht. De toreningang kreeg zijn huidige vorm bij de restauratie in de 40-er jaren. De toren staat los van de kerk maar de kier tussen beide is met baksteen dichtgemaakt. Het gotische koor bestaat uit twee koortraveeën en heeft een driezijdige koorsluiting. Bij de restauratie van 1936/1937 zijn smalle rondbogige vensters aangebracht. Het koor wordt gedekt door koepelvormige kruisribgewelven met hol geprofileerde ribben. Op grond hiervan werd het koor als 14e-eeuws gedateerd.

De vergeten grafkelder

Bij de opgraving van 1942 werd op de overgang van schip en koor een trap blootgelegd die was opgebouwd uit veldkeien. De trap leidde naar een grafkelder waarvan de toegang was dichtgemaakt met baksteen. Volgens Van Giffen was bij de restauratie van het koor in 1936 de kelder al eens geopend door werklieden die er drie kisten aantroffen. Toen de toegang werd opengebroken, bleek de kelder vol te liggen met zand dat daar bij de restauratie in moet zijn gestort. Nadat Van Giffen al was vertrokken naar een andere opgraving, werd door Alkema verder onderzoek gedaan. Er werden zoals hij schrijft ‘drie schedels e.d.’ gevonden, twee van volwassen personen en een kleine schedel, maar de eerder genoemde kisten werden door hem niet vermeld. De ‘schedels

e.d.' werden door Alkema teruggelegd en de kelder weer dichtgemetseld. De kelder is door Alkema opgemeten en getekend waarbij de trap vereenvoudigd was weergegeven.

Nieuw onderzoek in 2016

De Stichting Vrienden van de Magnuskerk heeft zich jarenlang beijverd om de grafkelder weer bloot te leggen en toegankelijk te maken voor het publiek. Dit vond uiteindelijk plaats tussen 23 mei en 29 juni 2016. De bouwkundige ingreep ging vergezeld van archeologisch onderzoek en een aantal begeleidende en ondersteunende activiteiten. Eerst werd de plavuizen vloer opengebroken en daarna de ruimte boven de veldkeien trap handmatig leeggeschept. De vulling bestond uit zand en puin dat ongetwijfeld was vrijgekomen bij de werkzaamheden in de kerk in 1942. De kelderingang bleek geheel dichtgemetseld. Op 31 mei werd onder toeziend oog van pers en publiek een opening gehakt, waarbij een azijnzure lucht uit de kelder opsteeg. De vrees dat de kelder weer door Alkema was gevuld met zand bleek ongegrond.

De grafkelder

De kelder is geheel opgetrokken in rode baksteen. Hij heeft een koepelvormig dak dat in het midden ongeveer 1,75 m hoog is en de vloermaat is 1,75 x 2,30 m. In het dak werden twee gaten aangetroffen die daarin gemaakt moeten zijn door de werklieden die in 1936 het koor restaureerden. Dwars door de kelder lopen (iets boven de vloer) vier zwaar-verroeste ijzeren stangen, bedoeld om de kisten op te plaatsen. Deze kisten hebben plaatselijk donkere afdrukken op de wanden achtergelaten. Daardoor is op de noordelijke wand te zien hoe een kleine kist op een grote heeft gestaan.

Uit het metselpatroon van de dichtgemetselde ingang blijkt dat deze verschillende malen is opengebroken om daarna weer dicht gemaakt te worden. Vermoed wordt dat de kelderingang voor elke bijzetting opengemaakt en weer dichtgemetseld werd. Wellicht werd de trapruimte steeds met zand gevuld en de opening met een plaat dichtgemaakt. De laatste keer dat de kelderingang is opengebroken was in 1942 door Alkema. Bouwhistorisch onderzoek van de kelder wijst op een datering in de 18e eeuw.

De trap

Nog fascinerender dan de kelder is de trap van veldkeien. De archaïsche constructie gaf voor en tijdens het onderzoek aanleiding tot speculaties over een middeleeuwse oorsprong. Was hier soms sprake van een trap naar een oude crypte? Het feit dat de trap enigszins scheef op de kelder staat, riep de vraag op of beiden oorspronkelijk wel bij elkaar hoorden. De trap heeft vijf treden en is opgebouwd uit grote veldkeien. De keien liggen los gestapeld, ingebed in fijn geel lemig zand. De onderste trede wordt gevormd door twee veldkeien en ter weerszijde daarvan symmetrisch geplaatste bakstenen, waarvan het metselwerk naadloos aansluit bij de keldermuur. Dit wijst er op dat de trap tegelijk met de kelder is gebouwd. De trap kruist de fundering van de tufstenen kerk (11e eeuw), die onder de triomfboog doorloopt. De vraag is nu: wie was er het eerst, de trap of de fundering? De trap kent bovenaan de grootste breedte; naar beneden toe wordt hij smaller om onderaan weer breder te worden. Hij perst zich als het ware door de grote keien van de fundering van het schip heen. Dit toont aan dat de trap jonger is dan deze fundering. Bovendien werden onder een van de keien van de trap brokjes baksteen gevonden, een aanwijzing voor een niet al te hoge ouderdom. Dit alles wijst er op dat de trap - ondanks zijn 'middeleeuwse uiterlijk' – waarschijnlijk toch tegelijk met de kelder omstreeks 1750 is gebouwd.

Figuur 4. De trap van veldkeien die naar de grafkelder leidt, gezien vanuit de kelder. Foto P. den Hengst.

Het is goed voorstelbaar dat de bouwers van de kelder verrast waren toen zij de beoogde uitgang van de kelder geblokkeerd zagen door de fundering. Van de nood zal een deugd gemaakt zijn door van daarvoor geschikte keien van deze fundering een trap te maken.

Fysisch-antropologisch onderzoek

In de zuidoosthoek van de kelder lagen – slordig neergelegd – een aanzienlijk aantal menselijke botten met daarbij enkele verroeste handgrepen van doodskisten. Uit fysisch-antropologisch onderzoek bleek dat er onder meer zeven rechter en zes linker dijbeenderen van volwassen personen lagen. Het minimum aantal volwassenen bedraagt daarom zeven personen. Verder lagen er in de kelder de resten van tenminste één kind met een geschatte leeftijd tussen de 2 en 3 jaar. In 1942 heeft Alkema de botten uit de kelder gehaald en later weer teruggelegd. Mogelijk zijn daarbij sterk vergane botten verloren gegaan. Anderzijds zou hij botten kunnen hebben toegevoegd die hij bij de opgraving in het schip had gevonden. Dit zou het overheersen van de grote dijbeenderen kunnen verklaren, omdat die het langst bewaard blijven. DNA-onderzoek heeft weinig zin omdat de 'kwaliteit' van de botten erg slecht is en omdat er in het verleden zoveel mee is gerommeld dat contaminatie verwacht kan worden.

Historisch onderzoek

In het midden van de 18e eeuw behoorde de grafkelder toe aan de Groninger edelman Unico Evert Alberda. Bekend was dat in 1753 zijn tweede echtgenote en hun pasgeboren zoontje in de kelder waren bijgezet. Recentelijk heeft Michèl de Jong na diepgravend archiefonderzoek kunnen reconstrueren wanneer de kelder gebouwd is, wie de opdrachtgever was en wie er mogelijk begraven liggen. In 1746 vestigde ritmeester Unico Evert Alberda (1714-1794) zich met zijn echtgenote Theodora Elisabeth de Sighers ter Borch en hun dochtertje op 'de borg' van Anloo. Dit huis kreeg een jaar later de naam Vennebroek doordat het recht van havezate verplaatst werd van het gelijknamige huis in Paterswolde naar Anloo. In de eerste helft van 1747 overlijdt hun dochtertje, nog geen twee jaar oud; ze krijgt aanvankelijk

een graf in het koor van de kerk. In juni 1747 overlijdt ook de echtgenote van Unico. Ze wordt bijgezet in de grafkelder, samen met haar dochtertje dat dus herbegraven wordt.

Het is zo goed als zeker dat Alberda in 1747 de grafkelder heeft laten bouwen. Toen zijn dochtertje overleed was de kelder blijkbaar nog niet gereed maar later in dat jaar, bij het overlijden van zijn vrouw, was dat wel het geval. In 1748 hertrouwde Alberda met Johanna Agnes van Dongen en samen kregen ze drie kinderen. Zij overleed in 1753 in het kraambed, pas 23 jaar oud. Haar pas geboren zoontje Johannes overlijdt eveneens, vijf dagen na zijn geboorte. Moeder en kind worden bijgezet in de grafkelder. In 1768 sterft ook Frederika Eva - 19 jaar oud - het eerste kind van Unico en zijn tweede echtgenote. Aannemelijk is dat ook zij in de kelder is bijgezet, hoewel dit niet gedocumenteerd is. Johanna Petronella, de tweede dochter van Unico en Johanna Agnes, is een langer leven beschoren. Zij trouwt, maar helaas overlijden haar twee eerste zoons (dus de kleinzoons van Unico) op zeer jonge leeftijd. Omdat ze overlijden in Anloo is het goed mogelijk dat ook zij in het familiegraf zijn bijgezet.

Het laatste bericht over de grafkelder is uit 1783 als Alberda zijn bezittingen in Anloo verkoopt. De grafkelder is echter van deze verkoop uitgesloten en blijft in het bezit van de familie. Over het lot van de grafkelder is hierna niets meer vernomen. Alberda verhuist naar de stad Groningen waar hij in 1794 overlijdt en aldaar begraven wordt.

Door het verschil tussen de uitkomst van het fysisch-antropologisch en het historisch onderzoek kon de vraag, van wie beenderen in de kelder zijn, helaas niet beantwoord worden. Volgens het archiefonderzoek zijn er in de kelder twee of drie volwassen en vermoedelijk vier kinderen bijgezet. Het fysisch-antropologisch onderzoek geeft echter aan dat zich de resten van tenminste zeven volwassenen en één kind in de kelder bevonden. Zo resteren er toch nog onbeantwoorde vragen over de 'vergeten grafkelder van Anloo'.

Bronvermelding

Het volledige onderzoek wordt gepubliceerd in de Nieuwe Drentse Volksalmanak die in december 2016 verschijnt. Hierin wordt verwezen naar alle gebruikte bronnen:

P. den Hengst, 'De archeologie van de Magnuskerk van Anloo – Resultaten van Van Giffens opgraving in 1942', Nieuwe Drentse Volksalmanak 117 (2016) .

De volksalmanak is te bestellen via de webwinkel van uitgeverij Koninklijke Van Gorcum.

FREEK MET KOOR IN HET KOOR

Freek de Jonge

Wie kan het tweede deel van de Magnuslezing 2016 in deze fantastische kerk beter voor zijn rekening nemen dan Freek de Jonge, zelf zoon van een dominee? Iemand die al vroeg geobsedeerd raakte door de macht van het woord, zoals onderstaand gedicht van zijn hand getiteld 'Vaders stem' illustreert.

Frits - vaders stem

zondagmiddag negentienvijftig
met mijn vader naar de kerk
voor mij is het een wekelijks uitje
voor hem is het zijn dagelijks werk
't kerkje staat in Brandeburen
Heidenskip noemen de Friezen het
de garagehouder komt ons halen
met zijn zwarte chevrolet

de kosteres zet mij op mijn plaatsje
in de ouderlingenbank
ze geeft mij twee pepermuntjes
wat zeg je dan ik mompel dank
als alle mensen zijn gezeten
verschijnt de ouderlingenrij
vader loopt daarin als tweede
klimt op de kansel knikt naar mij

jongetje op zondagmiddag
dat niets begrijpt maar alles hoort
verliefd is op de stem van vader
die rustig voorleest uit God's woord
in de verte loeien koeien
een eendenjager lost een schot
maar niets verstoord de stem van vader
die voorleest uit het woord van God

terug in de konsistoriekamer
staan de thee en koekjes klaar
vader bevrijdt zich uit zijn toga
en jaagt de brand in een sigaar
maar ik heb eventjes geen aandacht
voor de daden van mijn held
ik mag de kollektezakken legen
helpen bij 't tellen van het geld

we rijden door de Friese weiden
benzine ruik ik gier en hooi
de chauffeur vraagt hoe ik de preek vond
vader glimlacht, ik zeg mooi
het is maar tien minuten rijden
thuis wacht moeder nog meer thee
ik mag de togakoffer dragen
en een volgend keer weer mee

jongetje op zondagmiddag
in de ban van vaders stem
dat niets begrijpt maar heel goed luistert
of hij zacht klinkt of met klem

jongetje op zondagmiddag
dat niets begrijpt van de heilige geest
maar hoort dat die stem op zijn mooist klinkt
als vader uit de bijbel leest

(c) tekst: Freek de Jonge

DE INLEIDERS

Drs. Pieter den Hengst (1946) studeerde geologie aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij werkte achtereenvolgens bij de geologische dienst van Suriname en de NAM in Assen. Hierna volgde hij de studie archeologie aan de Rijksuniversiteit Groningen, waarbij hij meewerkte aan de opgraving op De Bloemert bij Midlaren en de publicatie over dit onderzoek. Zijn afstudeeronderzoek ging over de archeologie van de Grote Kerk van Emmen. Mede door dit laatste onderzoek raakte hij zo gefascineerd door de archeologie en geschiedenis van de middeleeuwse kerken, dat hij de nooit gepubliceerde opgraving in de kerk van Anloo (1942) is gaan uitwerken. Thans is hij betrokken bij een klein archeologisch onderzoek in de Catharinakerk van Roden. Hij is bestuurslid van de Drents Prehistorische Vereniging en belast met de organisatie van de jaarlijkse buitenlandse excursie.

Freek de Jonge (*Westernieland, 30 augustus 1944) is de zoon van een hervormd predikant. Toen hij 11 jaar was, stond hij voor het eerst op een podium. Tijdens zijn studententijd ontmoette hij Bram Vermeulen en Johan Gertenbach, wat leidde tot de oprichting van Neerlands Hoop. In 1979 ging Neerlands Hoop uit elkaar en begon Freek aan een solo-carrière. Hij was de eerste cabaretier die een rode draad in zijn verhaal aanbracht. De Jonge bracht succesvolle programma's op het toneel, waaronder ook enkele oudejaarsconferences en nieuwjaarsconferences. Naast zijn werk als cabaretier ondernam Freek de Jonge andere activiteiten. Zo schreef hij romans, presenteerde hij televisieprogramma's en speelde hij een rol in twee films. Samen met de Nits bracht hij (onder de naam Frits) veel liedjes, waaronder Vaders stem. De Jonge schreef columns en ook een lied voor Boudewijn de Groot.
In 2005 eindigde De Jonge op nummer 80 in de verkiezing van de grootste Nederlander. In 2005 ontving hij de Groenman-taalprijs en in 2008 de 'Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties oeuvreprijs'.

De Magnuslezing is een gezamenlijk initiatief van:

HISTORISCH Anloo

RONDOM magnus

STICHTING VRIENDEN
MAGNUSKERK ANLOO

Magnuskerk te Anloo
Wijkkerk van de Protestantse gemeente (i.w.) Anloo-Zuidlaren